

ارائه شاخص‌های الگوی مطلوب اشتغال بانوان بر اساس تجربه صدر اسلام

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۷/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۱۳

وحید مقدم*

فهمیه مؤمنی راد**

چکیده

یکی از مسائل اجتماعی حاضر به‌ویژه در کشورهای اسلامی، مسئله اشتغال و شرایط حضور زنان در جامعه می‌باشد. مقاله حاضر به روش تحلیل محتوا به دنبال بررسی تجربه تاریخی اشتغال زنان در صدر اسلام می‌باشد. در ابتدا مشاغل بانوان در صدر اسلام احصا شده، بدین نتیجه می‌رسد که دارای طیف گسترده‌ای از شغل‌های کاملاً زنانه تا شغل‌های به‌ظاهر مردانه هستند. برای تحلیل مشاغل، شاخصه‌هایی که در مشاغل بانوان می‌تواند اهمیت داشته باشد، احصا و میزان فراوانی آنها در اشتغال بانوان در صدر اسلام بررسی شد و بر این اساس تحلیل‌های لازم صورت گرفت. با توجه به تحلیل‌های به‌دست‌آمده از مشاغل بانوان در صدر اسلام می‌توان گفت هر الگوی مطلوب اشتغال زنان باید ویژگی‌هایی همچون مدیریت حداکثری وقت بانوان بر حرفه خویش، عدم اختلاط با مردان، تناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی زنان، محدود نکردن بانوان در شغل‌های به‌ظاهر مردانه، در نظر گرفتن مصالح جامعه، به‌رسمیت شناختن حق کسب درآمد بانوان و... را دارا باشد. بر این اساس می‌توان به برخی از توصیه‌های سیاستی اشتغال زنان به شرح ذیل دست یافت: فراهم کردن زمینه اشتغال در کارهای نیمه‌وقت، پاره‌وقت یا دورکاری، توسعه آموزش بانوان، حمایت از زنان در بخش دولتی، هدفمند کردن تسهیلات اشتغال بانوان، حمایت از مشاغل خانگی و پیش‌بینی تمهیداتی برای زنان خانه‌دار، ایجاد محیط‌های شغلی زنانه و توسعه شغل‌های مختص بانوان و محدود کردن مردان در آن مشاغل. **واژگان کلیدی:** تحلیل تاریخی، صدر اسلام، اشتغال بانوان، ویژگی الگوی مطلوب، سیاست‌گذاری اشتغال.

طبقه‌بندی JEL: J21, J23, E24, Z12.

مقدمه و بیان مسئله

پیشرفت همه‌جانبه جامعه مرهون استحکام بنیان خانواده است که زن به عنوان نقش محوری در این زمینه مورد توجه است. بالاترین رسالتی که خداوند متعال با توجه به شرایط جسمی و روحی برای زن مهیا نموده، نقش تربیتی اوست که از طریق سامان‌بخشیدن به امور خانواده و تربیت فرزندان، این مهم به انجام می‌رسد. علی‌رغم سفارشات فراوان ائمه علیهم‌السلام در این زمینه مانند «جهاد المرأة حسن التبعل» (شیخ مفید، ۱۴۰۹ق، ص ۳۹) و «لا شفیع للمرأة انجح عند ربها من رضا زوجها» (حرعاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۲۲۲) باید توجه داشت که این امور تنها وظیفه و نقش زن نیست. محبوس و محدود نمودن زن در خانه و انجام تکالیف زناشویی در شرایط کنونی از او موجودی پزمرده و بی‌هویت خواهد ساخت، که شأن او را در حد یک خدمت‌گزار تنزل می‌دهد. امروزه گسترش روابط به قدری است که بر شکل‌گیری شخصیت و هویت انسان تأثیر می‌گذارد؛ از این رو بخشی از استعدادهای انسان در اجتماع شکوفا می‌شود؛ از طرفی زنان از نیروی محرکه مهمی برای توسعه اقتصادی جامعه هستند و پرورش سرمایه انسانی آنها بسیار با اهمیت است. بی‌تردید جامعه‌ای که در تربیت و بهره‌گیری متناسب از نیروی انسانی ناکارآمد باشد، قادر به توسعه نخواهد بود؛ لذا پرداختن به امور جامعه و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی در کنار زندگی زناشویی و اداره امور خانواده، از حقوق و وظایف بدیهی و انکارناپذیر آنان و ناشی از برابری جایگاه زن و مرد در دین مقدس اسلام است.

آموزه‌های اسلامی و سیره مسلمانان صدر اسلام نشان‌دهنده آن است که اسلام حق اشتغال زنان را به رسمیت شناخته است. تأیید حق مالکیت زنان بر اموالشان و بر درآمد حاصل از کارشان مطابق قرآن «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُ لَهُمْ وَ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْتُ لَهُنَّ» (نساء: ۳۲) مستلزم جواز اشتغال زنان است؛ لذا در وجود حق اشتغال برای زنان بحثی وجود ندارد. آنچه بیشتر مورد سؤال است، الگویی از اشتغال زنان است که برای جوامع اسلامی کنونی قابل کاربرد باشد. رویکرد فقهی رایج که عمدتاً به احکام فردی مانند «حق اشتغال بانوان، اجازه خروج از منزل، عدم اختلاط، عدم تعارض شغل زن با حق ریاست مرد بر خانواده، عدم تعارض با وظیفه مادری و...» (جعفرپور، ۱۳۸۶، ص ۶۰-۶۶) می‌پردازد، در این زمینه

چندان توسعه نیافته است. شهید مطهری در کتاب **حقوق زن در اسلام** تلاش می‌کند با استفاده از مبانی برگرفته از دین، به شبهات وارده به احکام اسلام در زمینه زنان پاسخ دهند؛ رویکرد ایشان بیشتر صبغه کلامی دارد؛ در رویکرد کلامی متکلم با ابزار عقل به دفاع و تبیین مبانی دینی می‌پردازد و به شبهات طرح شده درباره موضوعات دینی به شیوه تعقل پاسخ می‌گوید. شهید مطهری اشتغال زنان را ذیل موضوع مشارکت اجتماعی آنان مطرح می‌کند. ایشان معتقدند: «اشتغال زنان با حفظ پوشش و عفاف و عدم اختلاط و حفظ کیان خانواده فی‌نفسه برای زنان مشکلی ندارد» (مطهری، ۱۳۷۱، ص ۱۷).

رویکرد دیگری که قابل استفاده است، پژوهش‌های تاریخی به‌ویژه نزدیک به عصر ظهور اسلام است که می‌تواند دلالت‌های مهمی برای حضور زنان در اجتماع به‌ویژه مسئله اشتغال آنان داشته باشد. تجربه تاریخی صدر اسلام نشان‌دهنده حضور زنان در مشاغل متعددی است. دلیل آن نیز وضعیت نظام اقتصادی منطقه حجاز پیش از اسلام بود. شهر مکه به دلیل واقع شدن در مسیر تجاری شام - یمن، اقتصاد پررونقی داشت. وجود خانه کعبه در این شهر نیز موجب ایجاد بازارهای مهمی در آن به‌ویژه در ایام حج می‌شد. با اینکه در قبایل عربستان زن به دیده تحقیر نگریسته می‌شد؛ اما در شهر مکه، زنان توانمندی در صحنه اجتماع حضور داشتند و در بازار و تجارت فعالیت می‌کردند که از جمله آنها می‌توان به حضرت خدیجه رضی الله عنها اشاره کرد. زنان به شغل‌های دیگری همچون آرایشگری، نوحه‌خوانی، ساربان‌ی، چوپانی و طبابت نیز اشتغال داشتند. با ظهور اسلام، وضعیت اشتغال و حضور اجتماعی بانوان با تحولاتی همراه شد؛ گروهی تأیید، گروهی رد و گروهی اصلاح شدند. مشکلات و چالش‌های مربوط به اشتغال زنان امروزه نیز باقی است. از یک‌سو دیدگاه‌های افراطی قرار دارد که هیچ تفاوتی بین زن و مرد و لذا الگوی اشتغال آنها قائل نشده و در سوی دیگر دیدگاه‌های تفریطی قرار دارند که مخالف هرگونه حضور زنان در اجتماع مگر در زمان اضطرار هستند. کاوش در الگوی اشتغال زنان در صدر اسلام و دیدگاه معصومین علیهم‌السلام نسبت به آنها به درک صحیح دیدگاه اسلام و لذا اصلاح تلقی‌های ناصواب کمک شایانی می‌کند.

مقاله حاضر با بهره‌گیری از رویکرد تاریخی، به روش تحلیل محتوا با تحلیل و بررسی ویژگی‌های مشاغل بانوان در صدر اسلام در پی پاسخ این پرسش است که شاخص‌های الگوی مطلوب اشتغال بانوان چیست و چه توصیه‌های سیاستی مبتنی بر آن قابل استخراج است؟ برای این منظور تجربه تاریخی حضور اقتصادی زنان در صدر اسلام بر اساس منابع روایی و تاریخی بیان شده و سپس با در نظر داشتن عمومات ادله، این تجربه بر اساس شاخص‌های مختلف مربوط به اشتغال زنان مورد تحلیل قرار گرفته و به کمک آن ویژگی‌های الگوی مطلوب اشتغال زنان بر اساس تجربه صدر اسلام استخراج می‌شود. در نهایت مقاله به ارائه توصیه‌های سیاستی حکومت اسلامی مبتنی بر این الگو می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

شاهدی (۱۳۸۹) در مقاله «جایگاه شغلی زن در خانواده و اجتماع از دیدگاه قرآن» به حضور زنان در جامعه اسلامی می‌پردازد و بیان می‌کند که زن در راستای نقش تربیتی در خانواده می‌تواند در اجتماع به فعالیت‌های اقتصادی بپردازد. اسلام مانع مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی نمی‌شود؛ بلکه برای این کار ارزش قائل است. زن از نگاه قرآن عضوی مؤثر در اجتماع است و باید مانند مردان در مسائل مهم اجتماعی نقش‌آفرینی کند. در کل، اسلام جامع‌ترین نگرش نسبت به اشتغال و شخصیت زن را داراست.

رضایی (۱۳۸۶) در مقاله «اصول حاکم بر کار اقتصادی زنان از دید اسلامی» با بررسی وضعیت کار اقتصادی در میان بانوان صدر اسلام به صورت خاص به مدیریت اقتصادی حضرت خدیجه رضی الله عنها و فاطمه زهرا رضی الله عنها پرداخته و با توجه به لزوم جدی حفظ بنیان خانواده، اصل‌های حاکم بر کار اقتصادی بانوان را مطرح کرده است.

جعفرپور (۱۳۸۶) در مقاله «بررسی فقهی و حقوقی اشتغال زنان» قوانین فقهی و حقوقی مربوط به اشتغال بانوان را احصا نموده است. طبق این پژوهش ضوابط شرعی اشتغال بانوان عبارت است از: حفظ حجاب، عدم اختلاط، حفظ وقار، عدم تعارض شغل زن با حق ریاست مرد بر خانواده و مادری. در ادامه قوانین مربوط به فعالیت اقتصادی بانوان در قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی مورد بررسی قرار گرفته است.

یوسفی (۱۳۸۹) در مقاله «سیاست‌های راهبردی در اشتغال زنان از دید آموزه‌های اسلامی»، سیاست‌های راهبردی مطلوب با رویکرد اسلامی برای اشتغال زنان را بررسی کرده و نشان داده با رعایت چنین سیاست‌های راهبردی، اشتغال زنان در خارج از خانه، آسیبی برای جامعه، خانواده، فرزندان و غیره نداشته یا آنکه در حداقل خود قرار می‌گیرد. / ابراهیمی (۱۳۹۲) در مقاله «سیاست‌های کلی اشتغال زنان در نظام حقوقی حاکم بر جمهوری اسلامی و مقایسه آن با اسناد بین‌المللی» با استفاده از اسناد و مدارک قوانین ملی، سازمان ملل متحد و... در تلاش برای احصای سیاست‌های کلی اشتغال زنان است. این پژوهش بندهای حقوقی داخلی و بین‌المللی مربوط به اشتغال زنان مانند حق شغل، مرخصی بارداری، فراهم کردن تسهیلات و امکانات لازم برای اشتغال بانوان و... را مطرح کرده و در نهایت خواستار هم‌سوشدن قوانین با اسناد بین‌المللی برای کاهش تفاوت میان زنان و مردان می‌باشد.

العبد الخانی و بحرینی (۱۳۹۴) در مقاله «جایگاه اشتغال زنان در اسلام»، با بررسی نظر اسلام در مورد فعالیت‌های اقتصادی بانوان، به این نتیجه می‌رسد که اشتغال زنان در صورت رعایت اصول مورد نظر اسلام از جمله کاهش اختلاط و عدم تعارض با وظایف مادری و همسری نه تنها منعی ندارد؛ بلکه گاهی لازم است. با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده، مشخص می‌شود که غالباً یا جنبه فقهی و فردی اشتغال بانوان طبق نظر فقها استخراج شده که عمدتاً عدم اختلاط و عدم تعارض با وظایف همسری و مادری در آنها مشترک است و یا با بررسی اسناد و قوانین بین‌المللی خواستار از بین بردن تفاوت‌ها بین زن و مرد هستند، بدون اینکه به صبغه دینی آن اشاره کنند. مقاله حاضر قصد دارد با بررسی تاریخ صدر اسلام در زمینه اشتغال بانوان که به نظر می‌رسد تاکنون مغفول مانده است، شاخص‌های الگوی اشتغال بانوان را احصا کرده و طبق آن به ارائه توصیه‌های سیاستی لازم برای ایجاد فضایی که بانوان بتوانند در آن به بهترین شکل ممکن به وظایف و علایق خود جامه عمل بپوشانند، بپردازد.

حق اشتغال زنان و ضوابط آن

شغل در لغت به معنای کار و پیشه است و در اصطلاح کاری است که در مقابل مزد با حقوق منظمی انجام می‌شود (گیدنز، ۱۳۷۶، ص ۵۱۷). این واژه در فرهنگ‌نامه‌های اقتصادی به معنی «مجموع مشاغل موجود جامعه که به‌طور مستقیم و غیر مستقیم در افزایش تولیدات ملی مؤثرند» آمده است (مدرسی، ۱۳۸۵، ص ۳۳). برخی از اقتصاددانان قید مزد و پاداش را نیز بر تعریف اشتغال افزوده و بیان داشته‌اند، اشتغال مشغول‌بودن به کاری است که پاداش و مزد در برابر آن وجود داشته باشد. بر اساس این تعریف مفهوم اشتغال محدودتر و فقط شامل کارها و فعالیت‌هایی می‌شود که در قبال آن دستمزدی پرداخت شود؛ اما تلاش‌های بدون مزد و مجانی، مثل برخی از کارهای زنان در خانه، اشتغال محسوب نمی‌شوند (دانش، ۱۳۸۹).

اسلام اشتغال زنان را حق آنان می‌داند. از دیدگاه فقهی، در اصل عدم حرمت اشتغال بانوان تردیدی وجود ندارد. کتاب، سنت و سیره رسول اکرم ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام گویای آن است که زنان می‌توانند عهده‌دار برخی مشاغل و کارها گردند؛ از این رو نگرانی‌های احتمالی برای به مخاطره افتادن وظایف و امنیت زنان، نباید موجب صدور حکم مطلق حرمت اشتغال بانوان گردد. با وجود این به دلیل جایگاه خاص بانوان در جامعه به عنوان همسر و مادر، در نظام حقوقی اسلام بر اساس مصالح خود زن، خانواده و جامعه اسلامی، ضوابطی برای اشتغال زنان در نظر گرفته شده است؛ تا مصالح مهم‌تر حفظ شود. در این باره بر مصالح خانوادگی و حفظ کرامت زن و التزام به عفت و پوشش و عدم اختلاط، تناسب شغل با ویژگی‌های زنانه، هماهنگی شغل با حقوق همسر و وظیفه مادری، تأکید شده است (کرمی، ۱۳۹۳، ص ۲۲). در قوانین نیز محدودیت‌هایی در زمینه حفظ مصالح خانوادگی وضع شده است؛ از جمله عدم تعارض شغل با حق ریاست مرد بر خانواده، خروج از منزل با اذن شوهر و... (العبد الخانی، ۱۳۹۴، ص ۱۳۴). برخی از این ضوابط مانند حفظ حیا و عفت اجباری بوده و برخی نیز مستحسن هستند و به زن در رسیدن به مصالح فردی و خانوادگی وی کمک می‌نمایند؛ مانند مدیریت حداکثری بر وقت و... در تحلیل تجربه تاریخی زنان

در صدر اسلام از این ضوابط استفاده خواهد شد؛ هرچند بنا بر ویژگی‌های نقل‌های تاریخی صدر اسلام، ممکن است احصای همه آنها امکان‌پذیر نباشد.

تجربه تاریخی اشتغال زنان در صدر اسلام

در صدر اسلام، زنان در فعالیت‌های اجتماعی متعددی مشارکت داشتند. زن آنچنان رفعت مقام پیدا می‌کند که ملزم می‌شود بدون قیمومیت پدر یا همسر، خود معارف اسلامی مانند توحید را فرا گرفته و بر اساس فهم سیاسی خود با پیامبر ﷺ بیعت نماید (ممتحنه: ۱۲). در امر معیشت هم متون تاریخی اسلام نشان‌دهنده آن است که زنان دارای حضور اقتصادی پررنگی بوده‌اند که موارد آن به صورت پراکنده در کتب تاریخی و حدیثی نقل شده است. در این بخش تلاش می‌شود مواردی که به صورت صریح یا ضمنی تأیید معصوم را به همراه داشته‌اند، ذکر شود. از جمله مشاغلی که در صدر اسلام زنان به آن مشغول بودند می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف) فروش لوازم آرایشی زنان

یکی از شغل‌های زنان مدینه، فروش عطر به زنان بود. یکی از این زنان در روایات با عناوینی چون *زینب العطارة الحولاء* و *الحولاء العطارة* یا *زینب عطارة* نام برده شده است. به عنوان نمونه حسین بن زید هاشمی از امام صادق علیه السلام روایت می‌کند که فرمود: «جَاءَتْ زَيْنَبُ الْعَطَّارَةُ الْحَوْلَاءُ إِلَى نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ وَ بَنَاتِهِ وَ كَانَتْ تَبِيعُ مِنْهُنَّ الْعِطْرَ فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ وَ هِيَ عِنْدَهُنَّ فَقَالَ إِذَا أَتَيْتَنَا طَابَتْ بُيُوتُنَا فَقَالَتْ بُيُوتُكَ بَرِيحُكَ أَطْيَبُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِذَا بَعْتَ فَأَحْسِنِي وَلَا تَغْشِي فَإِنَّهُ أَتَقَى وَ أَبْقَى لِلْمَالِ» زینب عطارة که چشمش تاب داشت برای فروختن عطر نزد زنان و دختران رسول خدا ﷺ آمد و در همان حال که او نزد آنها بود رسول خدا ﷺ نیز نزد آنها آمد، حضرت به او فرمود: که خرید و فروش برای دارایی و مال پاک‌تر و برای ماندنش بهتر است (صدوق، ۱۳۹۸ق، ص ۱۲۵) در روایت دیگری آمده که «روزی پیامبر وارد منزل خود شد؛ درحالی‌که بوی عطر به مشام می‌رسید. آن حضرت فرمود: من بوی حولاء را استشمام می‌کنم. آیا از او چیزی خریده‌اید؟» (ابن الاثیر، ۲۸۵ق، ج ۵، ص ۴۳۲-۴۳۳).

مَلِیْکَه مادر السائب بن القَرَع التَّفَفِیَّه زن عطرفروش دیگری است که به همین صورت به فروش عطر می‌پرداخته است (همان، ج ۵، ص ۵۴۸-۵۴۹ / ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ص ۱۹۱). به جز این موارد زنان دیگری نیز این شغل را انتخاب کرده بودند (الاعلمی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، صص ۲۲۴ و ۷۰).

ب) صنعتگری

این حرفه یکی از مشاغل پررونق زنان سده نخست هجری بوده است. زینب بنت جحش همسر پیامبر ﷺ زنی صنعتگر بود و در خانه حضرت به کار می‌پرداخت و درآمد آن را صدقه می‌داد (ابن الاثیر، ۲۸۵ق، ج ۵، ص ۴۶۳-۴۶۵ / ابن سعد، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۱۰۸). طبق روایات کار وی دباغی و ساخت وسایلی مانند چکمه و پوستین از پوست دباغی شده بوده است: «وكانت زينب امرأة صنّاع الیدین فكانت تدبغ و تخرز و تبیع ما تصنعه و تصدق علی المساكین» (همان، ج ۵، ص ۴۶۳ / همان، ج ۸، ص ۱۰۸).

دباغی که عبارت است از پرداخت کردن پوست حیوانات، حرفه زنان عصر پیامبر از جمله همسران ایشان بوده است. زینب بنت جحش دباغی می‌کرد (ابن سعد، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۱۰۸)؛ همچنین روایت شده که اسماء بنت عمیس برخی روزها تا ۴۰ پوست دباغی می‌کرد (ابن حیان، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۳۴۶).

رائطه همسر عبدالله بن مسعود نیز زنی صنعتگر بود که برای کار خود از تأیید پیامبر ﷺ برخوردار بود. این زن که از یاران پیامبر بود؛ از راه صنعتگری زندگی خود و شوهر و فرزندان را اداره می‌کرد (ابن الاثیر، ۲۸۵ق، ج ۵، ص ۴۶۱).

خرید و فروش زنان برده صنعتگر مورد رغبت فراوان بوده است. امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر ﷺ شغل کنیزکان را در فهرست مناهای آورده است، مگر کنیزی که صنایع دستی آموخته و به این کار اشتغال داشته باشد (الحرالعالمی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۷، ص ۱۶۳).

ج) نخ‌ریسی و پارچه‌بافی

یکی از شغل‌های مهم صدر اسلام، که با توجه به توسعه‌نیافتگی صنعت ریسندگی و بافندگی در آن زمان کاملاً قابل توجه است، نخ‌ریسی و پارچه‌بافی بوده است که عمده زنان بدان اشتغال داشتند و بخشی برای خانواده و بخشی برای عرضه به بازار بوده است؛

چنان که *آسماء بنت یزید* در شبهه مربوط به شرکت نداشتن زنان در فضیلت مردان در دفاع از اسلام و جهاد به پیامبر ﷺ می گوید: «و غَزَلْنَا لَكُمْ اثوابكم» (الطباطبایی، ۱۳۹۱ق، ج ۴، ص ۳۵۰).

در روایات به آموزش این شغل به زنان سفارش شده است. امام صادق علیه السلام از پیامبر ﷺ چنین نقل کرده است: «عَلِّمُوهُنَّ الْمِغْزَلَ وَسُورَةَ النُّورِ» (حرعاملی، ۱۳۸۲ق، ج ۲۰، ص ۱۷۶) و از علی علیه السلام از پیامبر ﷺ نقل شده است که فرمود: «نِعْمَ شُغْلُ الْمَرْأَةِ الْمُؤْمِنَةِ الْغَزْلُ» (النوری الطبرسی، ۱۴۰۷ق، ج ۱۳، ص ۱۸۶).

ام حسن نخعیه می گوید: حضرت *علی علیه السلام* در راه به من برخورد کرد و فرمود: *ام حسن*، به چه کاری مشغولی؟ گفتم: بافندگی می کنم. امام علیه السلام به من فرمود: بدان که حلال ترین کسب است (الکلینی، ۱۳۷۵ش، ج ۵، ص ۱۵۱)؛ بنابراین نقل امام علیه السلام با دیدن *ام حسن* در ابتدا، از شغل او سؤال کرد که حاکی از مشروعیت اشتغال برای زنان است و دیگر آنکه وقتی *ام حسن* در جواب امام علیه السلام عرض کرد: به بافندگی اشتغال دارم و از این راه ارتزاق می کنم، امام علیه السلام نه تنها او را از این حرفه منع نکرد؛ بلکه با این جمله که «حلال ترین کسب است»، او را بر ادامه اشتغال به این حرفه تشویق کرد.

زنان سده های بعد نیز به این کار اشتغال داشتند. از جمله آنان *مُحَّة بنت الحارث المروزیة* خواهر *بشر بن الحارث* معروف به *بشر الحافی* از زهاد مشهور است. او پنبه را نخ می کرد و آن را می فروخت و با این کار مخارج خویش را تأمین می کرد و مازاد آن را انفاق می نمود. او این کار را به برادرش نیز تعلیم داد (خلیل جمعه، ۱۴۱۸ق، ص ۵۹۷/ کحاله، ۱۹۸۲م، ج ۵، ص ۳۱-۳۲).

د) دست فروشی

طبق روایتی حضرت رسول الله ﷺ به زنان جوان اجازه پهن کردن بساط دست فروشی را در دو عید فطر و قربان داده بودند: «أَمَّا رَخَصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِلنِّسَاءِ الْعَوَاتِقِ فِي الْخُرُوجِ فِي الْعِيدَيْنِ لِلتَّعَرُّضِ فِي الرِّزْقِ» (الطوسی، ۱۳۹۰ق، ص ۲۸۷): پیامبر ﷺ به زنان جوان اجازه دادند تا در مراسم عید فطر و قربان خارج شده و برای تهیه روزی، بساط بگسترانند.

ه) آرایشگری

با توجه به اهمیتی که اسلام برای حفظ کانون خانواده از طریق روابط گرم بین زن و شوهر قائل است، آرایش کردن به خصوص برای زنان اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. طبق روایات در زمان پیامبر ﷺ زنانی این شغل را برگزیده بودند. *أُمُّ رَعْلَةَ* از آرایشگران دوران جاهلیت، به خدمت حضرت رسول ﷺ رسیده و از شغل خود پرسید و حضرت آرایش زنان برای شوهرانشان را اجازه دادند. «قالت: یا رسول الله، إني امرأة مقينة أقین النساء و أزینهن لأزواجهن، فهل هو حوب فأثبّط عنه؟ فقال لها: یا أم رعلّة: قینین و زینین إذا کسدن» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۳۹۰).

و) دامداری و چوپانی

یکی از مشاغل صدر اسلام در شبه جزیره، دامداری بود که علاوه بر مردان، زنان و دختران نیز در آن فعالیت داشتند (البخاری، ۱۴۲۲ق، ج ۳، ص ۶۱). در زمینه مجوز زنان برای این کار روایاتی وجود دارد. از جمله زمانی که میمونه، همسر پیامبر ﷺ، یکی از کنیزان خود را آزاد کرد، پیامبر ﷺ به او فرمود: «اگر او را به خانواده‌ات می‌دادی تا برایشان گوسفند بچرانند بهتر بود» (همان، ج ۲، ص ۲۳۴).

سلامه دختر حر برای خانواده گوسفند می‌چراند، وی می‌گوید روزی رسول خدا ﷺ بر من گذر کرد. فرمود: ای سلامه به چه چیز شهادت می‌دهی؟ گفتم شهادت به یگانگی خدا و رسالت حضرت محمد ﷺ می‌دهم؛ پس ایشان لبخند زدند و اظهار رضایت کردند (الطبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۴، ص ۱۰). بهتر از این روایت، تصریح قرآن کریم به چوپانی دختران شعیب است (قصص: ۲۳).

ز) کشاورزی و باغداری

بر خلاف مکه، مدینه شهری دارای زمین‌های کشاورزی و باغات خرما بود که زنان در آن به کار مشغول بودند. چنانکه برخی از عالمان را عقیده بر این است که مدینه از کار زنان سرسبز و خرم شده بود. همسر زبیر بن عوام *آسماء بنت أبی بکر* با فن باغداری آشنا بود و این کار را برای همسرش انجام می‌داد (البخاری، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۴۶)؛ همچنین خاله جابر بن عبدالله نیز به این کار اشتغال داشت (ابن الاثیر، ۱۲۸۵ق، ج ۵، ص ۶۳۴).

ح) نوحه خوانی

طبق برخی روایات، درآمد برخی از این راه تأمین می‌شده است. حنان بن سدید گوید: در محله ما زنی بود که کنیزی نوحه‌خوان داشت. این زن از طریق نوحه‌خوانی کنیزش، زندگی خود را اداره می‌کرد. وی نزد پدرم آمد و گفت: تو می‌دانی که زندگی من به وسیله نوحه‌خوانی این جاریه تأمین می‌شود. دوست دارم از امام صادق علیه السلام بپرسی که اگر این کار حلال است، ادامه بدهم، وگرنه کنیز را بفروشم و از بهای آن زندگی کنم. پدرم گفت: پرسش این مسئله از امام علیه السلام برای من سخت است. او اضافه می‌کند: وقتی خدمت امام علیه السلام رسیدیم، خودم از امام علیه السلام درباره مسئله آن زن پرسش کردم. امام علیه السلام فرمود: آیا برای اجرت شرط می‌کند یا نه؟ گفتم: به خدا قسم، نمی‌دانم شرط می‌کند یا نه. حضرت فرمود: به آن زن بگو: شرط نکن و هرچه دادند قبول کن» (الکلبینی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۱۵۱). در این روایت نوحه‌خوانی مطلق زنان و نه فقط کنیزان مورد تأیید امام علیه السلام قرار گرفته است.

ط) خرازی

خرازی در فرهنگ تازی به معنی دوخت و صنعت پوست، چکمه‌دوزی و... به کار رفته است. در شرح حال زینب بنت جحش آمده است: «فکانت تدبغ و تحرز» (ابن‌الاثیر، ۱۲۸۵ق، ج ۵، ص ۴۶۳/ ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، صص ۹۲ و ۹۳).

در روایتی آمده است که دو زن خراز که با یکدیگر اختلاف پیدا کرده بودند، برای حل دعوا نزد ابن‌عباس آمدند. او پس از یادآوری قوانین حقوقی اسلام، آن دو را موعظه کرد و در نتیجه زن مجرم به گناه خود اعتراف کرد. در ابتدای این روایت چنین آمده است: «انَّ امرأتینِ کانتا تحرزان فی بیت، فخرجت احدهما و قد نفذَ الإِشقی فی کفِّها» (بهادر، ۱۳۰۱ق، صص ۳۰۳ و ۳۰۴). که سوزن خرازی در کف دستش فرو رفته بود. از این روایات استفاده می‌شود که برای خرازی زنان کارگاه وجود داشته است و زنان در محیطی زنانه مشغول به کار بوده‌اند.

ی) خدمتکاری و نظافت

نظافت و خدمت در مسجد از جمله کارهایی بود که زنان در عصر رسالت انجام می‌دادند. زن سیاه‌چرده‌ای به نام ام‌محقن مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را نظافت می‌کرد (ابن‌الاثیر، ۱۲۸۵ق، ج ۵، ص ۶۱۷/ ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۱۸۷) و زن دیگری به نام خرقاء که از

یاران رسول اکرم ﷺ بود، به او کمک می‌کرد (ابن‌الاثیر، ۱۲۸۵ق، ص ۴۳۹). پیامبر ﷺ علاوه بر آنکه آنها را منع نکرد؛ بلکه به آنان اظهار محبت نیز نمود.

همسران پیامبر ﷺ نیز خدمتکارانی داشتند؛ مثلاً بریره خدمتکار عایشه بود (همان، ج ۵، ص ۴۰۹). صفیه بنت حبیبی خادمی به نام رزینه داشت که بنا به قولی پیامبر ﷺ او را مهر صفیه کرده بود (همان، ج ۵، ص ۴۵۳ / ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۸۰). نام او را رزینه نیز ضبط کرده‌اند. خدمتکاری زنان شوهردار و زنان آزاده نیز معمول بوده است. نمونه روشن این موضوع اسماء بنت عمیس (الذهبی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۸۶) و ام‌ایمن (کحاله، ۱۹۸۲م، ج ۱، ص ۱۲۷ / المجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۳، ص ۲۸) هستند که در خانه حضرت زهرا ﷺ خدمت می‌کردند.

ک) شیردهی (رضاعت)

شیردهی به نوزدان طبعاً کار زنان است و از قدیم‌الایام زنان کم‌شیر یا بدون شیر، از شیر بقیه زنان برای نوزاد خود استفاده می‌کردند. این رسم یعنی گرفتن زن شیرده برای نوزاد از دیرباز در میان اعراب وجود داشته است. آنچه این کار را به عنوان شغل مطرح می‌سازد، امکان اخذ اجرت در برابر آن است که در قرآن و فقه اسلامی به رسمیت شناخته شده است. اسلام این سنت را پذیرفت؛ ولی برای آن شرایطی قرار داد. در تاریخ اسلام از زنان شیرده (مرضعه) بسیاری یاد شده است. نظیر حلیمه شیرده پیامبر ﷺ (ابن‌هشام، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۱۹۷) و ام‌برده بنت المنذر شیرده ابراهیم فرزند پیامبر ﷺ نام او خوله ولی به کینه‌اش مشهور است (ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۲۱۵).

ل) حضانت و نگهداری کودکان (دایگی)

حضانت به معنای برآوردن نیازهای جسمی و روحی کودکان است. برکه بنت ثعلبه (أم‌ایمن) از دایگان رسول اکرم ﷺ بود و ایشان او را مادر صدا می‌کرد (ابن‌سعد، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۲۵ / الذهبی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۲۳ و ۲۲۴). این سنت در دهه‌های بعد از بعثت پیامبر ﷺ نیز ادامه داشته و مورد تأیید بوده است؛ به این دلیل که امام صادق ﷺ برای فرزندان موسی ﷺ دایه گرفته بودند (المجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۷، ص ۴۲، ح ۵۴). با آنکه در این روایات از گرفتن اجرت در برابر آن صحبت نشده است؛ اما هنگامی که برای دادن شیر به

نوزاد دیگری و حتی نوزاد خود، زن می‌تواند از صاحب نوزاد طلب اجرت کند، به طریق اولی در برابر برآوردن نیازهای کودک هم می‌تواند چنین درخواستی داشته باشد.

م) تجارت و بازرگانی

حضرت خدیجه رضی الله عنها از نمونه زنانی هستند که قبل از اسلام به شغل تجارت مشغول بودند (ابن هشام، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۲۲۴). در جهان عرب حضرت خدیجه رضی الله عنها، نخستین زن توانمندی است که در تجارت و مدیریت درخشید و در این راه، شخصیت منطقه‌ای و شهرت جهانی به دست آورد. به گونه‌ای که نام بلند او در تاریخ عرب و در آثار و نوشته‌های تاریخ‌نگاران پیش از اسلام نیز باشکوه و عظمت و به عنوان یک قهرمان بزرگ ملی آمده است (کوفی، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۴۲۲).

آمّ مَعْبَد از زنان فداکار و باهوش صدر اسلام است که در امر تجارت سهم به‌سزایی داشت (طیفور، ۱۴۰۶ق، ص ۶۵-۶۸). قبیله الانماریه یکی دیگر از زنان تاجر است. او نزد رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمد و گفت: «من زنی هستم که به شغل خرید و فروش کالا اشتغال دارم»؛ آنگاه مسئله‌ای حقوقی را مطرح کرد و آن حضرت ضمن تأیید شغل وی به سؤالش پاسخ داد. «فقلت یا رسول الله انی امرأة أشتري وأبیع فریما أردت ان أبيع السلعة فاستام بها أكثر مما أريد ان أبيعها ثم أنقص حتی أبيعها بالذی أريد وإذا أردت ان أشتري السلعة أعطیت بها أقل مما أريد ان آخذها به حتی آخذها بالذی أريد» (الطبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۵، ص ۱۳).

ن) خرمافروشی

ام‌المنذر بن قیس نیز در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله خرما می‌فروخت (ابن سعد، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۵۱)

س) نظامی‌گری (انتظامات)

اگرچه طبق معروف فقها، بر زنان جهاد ابتدایی واجب نیست؛ اما در جهاد دفاعی می‌توانند شرکت کنند که البته شغل محسوب نمی‌شود، چون بدان اجرت تعلق نمی‌گیرد؛ اما تاریخ نشان‌دهنده استفاده امیرالمؤمنین علیه السلام از زنان در کارهای نظامی است که از جمله آن می‌توان به داستان بازگرداندن عایشه همسر پیامبر صلی الله علیه و آله پس از جنگ جمل به مدینه توسط چهل زن نظامی اشاره کرد که عایشه تا رسیدن به مدینه متوجه زن بودن آنان نشد (الشیخ المفید،

۴۱۳ق، ص ۴۱۵). مطمئناً این کار بدون گزینش قبلی آنها توسط حضرت امکان‌پذیر نبوده و لذا یک کار تشکیلاتی به حساب می‌آید و به علاوه بدون اجرت هم انجام نشده است.

س) پرستاری

طبق روایات معروف، در جنگ‌های پیامبر زنان به عنوان پرستار حضور داشتند. به مداوای مجروحان می‌پرداختند و به تشنگان آب می‌رساندند. این امر با وجود محیط‌های بسیار خشن جنگ‌های آن زمان بوده است. *أمّ سنان الأسلمیه* از پرستارانی بود که در جنگ خیبر حضور داشت (ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، ص ۲۴۴). *رفیة بنت سعد اسلمیه* جراحات *سعد بن معاذ* در جنگ خندق را مرهم گذاشت و در مسجد خیمه‌ای داشت که در آن مجروحان را مداوا می‌کرد (البیهقی، ۴۱۴ق، ج ۹، ص ۳۴۹).

ع) پزشکی و جراحی

مامایی، طبابت، جراحی و شکسته‌بندی همه از مشاغلی است که برخی از زنان در عصر رسالت، به آن اشتغال داشتند. *الشفاء بنت عبدالله* متخصص نوعی روان‌درمانی بود که به درخواست رسول اکرم ﷺ آن را به *حفصة* تعلیم داد (ابن الاثیر، ۱۲۸۵ق، ج ۵، ص ۴۸۷). نام زنان دیگری همچون *خالدة* (همان، ص ۴۳۳) *اسماء بنت عمیس* (همان، ص ۳۹۶) نیز در فهرست زنان شاغل به این حرفه آمده است. *عایشه* همسر رسول اکرم ﷺ طبابت می‌دانست و این موضوع را جمعی از مورخان گزارش کرده‌اند (الطبرانی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۳، ص ۱۸۲ و ۱۸۳). *رفیة* جراح معروفی بود که خود را وقف طبابت و کمک به بیماران کرده بود و در جنگ‌ها نیز حضور یافت و در مسجد خیمه‌ای برای مداوای مریضان و مجروحان داشت (کحاله، ۱۹۸۲م، ج ۱، ص ۴۵۱). *أمّ المندر* (خلیل جمعة، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۸۳) و *اسماء بنت اُبی بکر* (همان، ج ۱، ص ۳۶۱) نیز از یارانی بودند که رسول‌الله ﷺ مواردی خاص از طبابت را به آنها آموزش داد. *سکمی* قابله *خدیجه* رضی الله عنها و *ماریه* همسر پیامبر بود (ابن سعد، ۱۴۱۷ق، ج ۸، ص ۲۲۷).

ام‌کلثوم دختر امیرالمؤمنین به این کار اشتغال داشت و زمانی که به ازدواج *عمر بن خطاب* در آمد؛ شب‌ها به کمک وی از خانه خارج می‌شد و زنان را در وضع حمل یاری می‌کرد.

سلمی همسر ابی رافع نیز قابله ماریه قبطیه همسر پیامبر ﷺ بود (البیهقی، ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۳۴۹).

در برخی از زایمان‌ها به جراحی نیاز بود؛ این نیاز را به خود زنان مسلمان برطرف می‌کردند؛ چنان‌که خَفْض (خفص به جای ختنه در مردان است)، که نوعی جراحی سرپایی به حساب می‌آید، توسط زنان مسلمان انجام می‌شد. اُمّ‌نمار از زنانی است که پیش از اسلام در مکه به این کار می‌پرداخت (الحرّ العاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۲۱، ص ۴۴۰). پیامبر ﷺ به اُمّ‌حیب، که حرفه‌اش این کار بود، فرمود: «ای اُمّ‌حیب! آیا کاری که قبلاً انجام می‌دادی، امروز هم انجام می‌دهی؟ گفت: آری مگر آنکه مرا از این کار بازداری. پیامبر فرمود: حلال است؛ آنگاه در این مورد به او چیزی آموزش دادند (همان، ج ۱۷، صص ۱۲۹ و ۱۳۰). اُمّ‌طیب و اُمّ‌عطیه (همان، ص ۱۳۰) نیز از جمله صحابه‌ای بودند که به این کار مبادرت داشتند و حضرت رسول ﷺ رعایت رموزی را در این حرفه به ایشان یاد داد (ابن حجر العسقلانی، ۱۴۰۸ق، ج ۸، صص ۲۵۹ و ۲۶۰).

ف) آموزگاری و تعلیم و تربیت

پیامبر ﷺ هدف از بعثت خویش را تعلیم و آگاهی‌دادن اعلام کرد و فرمود: «بالتعلیم أُرسلت». ایشان همواره مردم را به کسب علم دعوت می‌کرد و فراگیری آن را بر مردمان واجب می‌دانست و از جمله فرمودند: «طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ» (المجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۷۲). در این میان به‌گونه‌ای خاص مردم را به احسان و آموزش دختران تحریض و ترغیب می‌کرد و چه احسانی بر دختران والاتر از تعلیم و تأدیب آنان. رسول‌الله ﷺ حتی از تعلیم کنیزکان نیز غافل نبود و اعلام کرد کسی که به کنیز خود تعلیم دهد و سپس او را آزاد و با او ازدواج کند، دو برابر، اجر و پاداش می‌برد. در روایات به درس و تفسیر قرآن و بیان اسرار وحی از سوی حضرت زهرا علیها السلام و حضرت زینب علیها السلام برای زنان کوفه در زمان حکومت امیرمؤمنان علیه السلام اشاره شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶).

تحلیل تجربه تاریخی اشتغال زنان در صدر اسلام

روش تحلیل داده‌ها در این پژوهش تحلیل محتوا می‌باشد. این روش علمی برای تفسیر متن، از جمله روش‌های غیر کنشی و غیر مداخله‌ای در علوم انسانی است (صدیق سروستانی، ۱۳۷۵). لورنس باردن در کتاب خود تحت عنوان تحلیل محتوا می‌گوید: «تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمی به منظور تفسیر و تحلیل محتوا است (باردن، ۱۳۷۵، ص ۲۹). تحلیل محتوا در مورد متنی معنی پیدا می‌کند که دارای ماهیت مشخص باشد، یعنی آن متن برای انتقال موضوع یا پیام مشخصی مورد استفاده قرار گیرد. پیام‌هایی که به وسیله متن منتقل می‌شود می‌تواند دارای معانی مختلفی باشد؛ بنابراین به واسطه تحلیل محتوا باید معنای اصلی آن پیام را بازشناخت (عزتی، ۱۳۷۶، ص ۲۳۰). از آنجاکه در این پژوهش از روایات تاریخی به عنوان متن مشخص استفاده شده و سعی در تحلیل این متون برای ارائه الگو شده است، در این پژوهش از روش تحلیل محتوا بهره می‌گیریم.

برای تحلیل مشاغل در تاریخ صدر اسلام ابتدا ویژگی‌هایی که در یک شغل زنانه می‌تواند اهمیت داشته باشد، احصا شده و با تکیه بر احادیث و روایات مذکور، میزان فراوانی آنها در اشتغال بانوان در صدر اسلام بررسی شده و بر این اساس تحلیل‌های لازم صورت گرفت. این شاخص‌ها عبارت‌اند از:

۱. اختلاط با نامحرم.
۲. نوع شغل: برخی مشاغل صرفاً فروشندگی می‌باشد مانند خرمافروشی برخی به تولید محصول خاصی مربوط است و برخی دیگر خدمتی را ارائه می‌کند.
۳. خشونت و سختی کار: برخی حرفه‌ها ذاتاً خشن و سخت می‌باشد و انجام آن با مشقت همراه است.
۴. برخورداری از تأیید صریح معصوم: طبق روایات، برخی مشاغل کاملاً مورد تأیید معصوم هستند.
۵. نیاز به خروج از منزل و کار در محیط خارج خانه برای انجام برخی حرفه‌ها.

۶. شغل مختص بانوان (عرضه و تقاضا): عرضه‌کننده و متقاضی بعضی حرفه‌ها تنها بانوان هستند، مانند آرایشگری، مامایی، نوحه‌خوانی در مجالس زنانه و
۷. اشتغال در شرایط استثنایی و زمان خاص: طبق تجربه تاریخی، برخی از اشتغال‌ها مربوط به زمان‌های خاص مانند جنگ یا اعیاد بوده است.
۹. انجام کار در دید عموم: منظور از این شاخص این است که حرفه مورد نظر در دید عموم مردم و در مرئای عام انجام می‌شود.
۱۰. درآمدزایی حرفه: برخی از اشتغالات، مانند دامداری برای خانواده یا پرستاری در جنگ فاقد درآمد برای فرد بوده است.
۱۱. اشتغال بر اساس مصالح فردی، خانوادگی و عامه مسلمین.

اکنون به بررسی تجربه تاریخی مشاغل بانوان بر اساس هر کدام از این شاخص‌ها پرداخته و در گام بعد ویژگی‌های الگوی اشتغال بانوان در صدر اسلام را استخراج کرده و با توجه بدان به ارائه توصیه‌های سیاستی برای وضعیت کنونی جامعه پرداخته می‌شود.

تحلیل داده‌ها

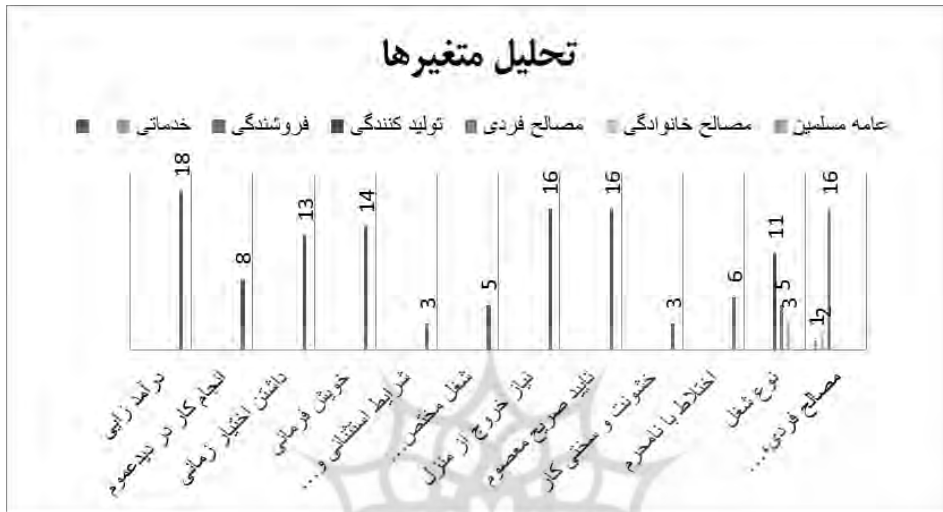
ابتدا لازم است هر یک از مشاغل مورد نظر را بر اساس شاخص‌های مذکور بررسی نمود تا بتوان میزان تأثیر هر یک از شاخص‌ها را در مشاغل به دست آورد. در ادامه در جدول ۱ هر یک از مشاغل به صورت جداگانه در ویژگی مورد نظر مورد بررسی قرار گرفته و در نمودار ۱ میزان تأثیر هر یک به‌طور کلی مورد سنجش قرار گرفته است.

جدول ۱: شاخص‌های اشتغال بانوان در صدر اسلام

مصالح	عامه مسلمین			حرفه با درآمد	در دید مردم	داشتن اختیار زمانی	خوش‌فرمایی	شرایط استثنایی و زمانی خاص	شغل مختص بانوان (عرضه و تقاضا)	نیاز به خروج از منزل	تأیید معصوم	خشونت و سختی کار	خدماتی	تولیدکنندگی	فروشندگی	اختلاط با نامحرم	نوع تجربه شغلی (تجربه حرفه‌ای)	جمع
	خانوادگی	فردی	عامه مسلمین															
		*	*	*	*	*	*			*					*		فروش عطر و لوازم آرایشی	۱
		*	*	*	*	*	*				*	*		*			صنعتگری	۲
		*	*	*	*	*	*				*			*			نخ‌ریسی و پارچه‌بافی	۳
		*	*	*	*	*	*	*		*	*			*	*		دست‌فروشی زنان جوان	۴
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			آرایشگری	۵
	*		*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			دامداری و چوپانی	۶
	*		*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			کشاورزی و باغداری	۷
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			نوحه‌خوانی	۸
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			خرازی	۹
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			خدمتکاری و نظافت	۱۰
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			شیردهی	۱۱
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			حضانت و نگه‌داری	۱۲
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			تجارت و بازرگانی	۱۳
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			خرمافروشی	۱۴
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			نظامی‌گری و انتظامات	۱۵
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*			تعلیم و تربیت و آموزگاری	۱۶
*			*	*	*	*	*	*		*	*		*	*	*		پرستاری در جنگ	۱۷
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*	*		پزشکی	۱۸
		*	*	*	*	*	*	*		*	*		*	*	*		مامایی	۱۹
																	جمع	۶

منبع: نتایج تحقیق.

فراوانی ویژگی‌های موجود در جدول ۱، در نمودار ۱ آمده است.
 نمودار ۱. فراوانی شاخص‌های اشتغال بانوان

بر اساس جدول ۱ و نمودار ۱ می‌توان به تحلیل‌های ذیل دست یافت:

۱. میزان اشتراک مشاغل بین زنان و مردان: اگرچه حدود بیست درصد شغل‌ها زنانه هستند؛ یعنی به دلیل ویژگی‌های طرف عرضه یا تقاضا، تنها عرضه‌کننده آنها بانوان هستند، مانند آرایشگری، مامایی، نوحه‌خوانی در مجالس زنانه و...؛ اما تعداد آنها زیاد نیست؛ درعین حال تعدادی از شغل‌ها هم ماهیتاً مردانه هستند. جدول مشاغل نشان می‌دهد که اکثر حرفه‌ها بین زنان و مردان مشترک است و تفاوت چندانی بین آنها در صدر اسلام نبوده است؛ لذا دسته‌بندی بسیاری از شغل‌های ذیل شغل مردانه و منع زنان از مشغول شدن در آنها، ریشه اسلامی ندارد. البته لازم است ذکر شود که با وجود آنکه برخی شغل‌ها مختص زنان نیستند؛ اما چون مشتری آن زنان هستند، هم برای زنان و هم مردان و کل جامعه، بهتر است که زنان عهده‌دار آن شوند؛ عطف‌فروشی یا پرستاری را می‌توان از این دسته شمرد.

۲. میزان برخورداری از تأیید معصوم: از آنجا که اکثر این مشاغل تأیید صریح معصوم را دارا می‌باشد، می‌توان نتیجه گرفت که از لحاظ شرع و احکام اسلام مشکلی برای اشتغال

زنان وجود ندارد؛ احکام اسلام بیشتر در مورد شرایط اشتغال بانوان مانند اختلاط با نامحرم و نحوه انجام آن، مسائلی را طرح می‌کند.

۳. **تنوع مشاغل:** زنان در هر سه دسته شغلی خدماتی، فروشنده‌گی و تولیدی مشغول به کار بوده و محدودیتی نداشته‌اند؛ لذا اسلام با هیچ کدام از آنها مخالفتی ندارد و زنان می‌توانند با حفظ حدود در شغل‌های متنوع حتی صنعتی نیز مشغول به کار شوند، همچنان‌که برخی زنان به دباغی مشغول بوده‌اند. با وجود این مشاغل خدماتی از فراوانی بیشتری برخوردار بوده‌اند و بیش از نیمی از بانوان به آن مشغول هستند که به نظر می‌رسد به دلیل احتمال اختلاط در مشاغل فروشنده‌گی و سختی و مشقت ذاتی مشاغل تولیدی می‌باشد؛ همچنین با توجه به تعریفی که برای شغل‌های خدماتی ارائه شده، منظور از این مشاغل فعالیتی است که بانوان با توجه به استعداد و توانایی خویش خدمتی را ارائه می‌دهند؛ مانند پزشکی، تعلیم و تربیت و...؛ پس حضور زنان بالطبع در این دسته از مشاغل پررنگ‌تر خواهد بود.

۴. **اشتغال با انگیزه فردی:** همان‌طور که در جدول دیده می‌شود، از نظر دین اسلام هیچ اشکالی وجود ندارد که زنی به خاطر درآمد و مصالح فردی خویش به حرفه‌ای بپردازد. تقریباً تمام مشاغل به جز پرستاری در جنگ، درآمدزا بوده‌اند. اسلام استقلال مالی زن را به رسمیت شناخته و زن را مالک درآمد و سرمایه‌های خویش می‌داند. محروم کردن زن از دسترنج خویش، خویی جاهلی و ظلم در حق زن می‌باشد.

۵. **خویش‌فرمایی و داشتن اختیار زمانی:** در حدود هفتاد درصد مشاغل، بانوان کارفرمای خود بوده‌اند یا به عبارت دیگر اشتغال آنها از نوع خویش‌فرما بوده است؛ همچنین در حدود شصت درصد از مشاغل، زنان اختیار زمان خویش را داشته‌اند، یعنی می‌توانستند در زمان‌هایی که خود صلاح می‌بینند، کار خود را انجام دهند. این کار به زنان قدرت رسیدگی به امور خانه و فرزندان و انجام وظایف همسررداری را می‌دهد.

۶. **اشتغال و خروج از منزل:** همان‌گونه که جدول نشان می‌دهد، ۱۴ مورد از شغل‌ها یعنی اکثر آنها نیاز به خروج از منزل دارند؛ این در حالی است که برخی مخالفان اشتغال زنان، مشکل اصلی را خروج زنان از منزل برای کار می‌دانند؛ لذا سعی دارند شغل‌های

بانوان را محدود به مشاغل خانگی کنند؛ در صورتی که همان‌طور که در شغل‌های صدر اسلام دیده می‌شود، اکثر مشاغل بانوان نیاز به خروج از منزل دارد و دین اسلام مخالفی با آن ندارد، چه بسا این خروج از منزل صرفاً برای کسب درآمد نباشد و زن طبق نیازهای روحی و شخصیتی و عاطفی خویش نیاز به حضور اجتماعی و تعامل با دیگران دارد، تنها چیزی که دین اسلام رعایت آن را لازم می‌داند شرایط این حضور از جمله عدم اختلاط با نامحرم، حفظ حجاب و... می‌باشد که در شماره بعد از آن بحث شده است.

۷. **برخورد با نامحرم:** تنها ۶ اشتغال از ۱۹ اشتغال موجود، ممکن است به اختلاط با نامحرم بینجامد که ۳ مورد مربوط به شرایط خاص (زمان جنگ و عیدین) است که کراهت این اختلاط را به علت نیاز فرد یا مسلمین کمتر می‌کند. به علاوه در برخی دیگر زنان غیر جوان می‌توانند کار مربوطه را انجام دهند که باز هم کراهت کمتری نسبت به زنان جوان دارد؛ همچنین ۸ مورد از مشاغل باید در دید عموم انجام شود.

۸. **مشقت کار:** از بین این مشاغل تنها سه مورد دارای خشونت و سختی کار است؛ پس می‌توان نتیجه گرفت علاوه بر رعایت حدود اختلاط با نامحرم، حرفه‌ها به گونه‌ای انتخاب می‌شده است که با شرایط جسمی و روحی زن همخوانی داشته باشد.

استخراج ویژگی‌های الگوی مطلوب اشتغال بانوان

با توجه به تحلیل‌های به دست آمده از مشاغل بانوان در صدر اسلام می‌توان گفت هر الگوی مطلوب اشتغال زنان که بخواهد اسلامی باشد، باید ویژگی‌های ذیل را دارا باشد. ارائه یک الگو نیازمند پژوهش مستقل و در نظر گرفتن ویژگی‌های محیطی اعم از اجتماعی، فرهنگی، اقلیمی و... می‌باشد که الگو برای آن تدوین می‌شود.

۱. مدیریت حداکثری وقت در شغل و حرفه

زنان به لحاظ جنسیت خود همواره آمادگی روحی و جسمی برای اشتغال ندارند؛ همچنین ممکن است به صورت پیش‌بینی نشده نیاز به حضور چندساعته تا چندروزه در منزل داشته باشند - مانند زمان بیماری فرزند -؛ لذا شغل‌هایی که متعلق به خود زن باشد - مانند

دوره‌گردی برای فروش عطر- هرچند درآمد کمتری داشته باشد، چون مدیریت زمان را در اختیار خود زن قرار می‌دهد، مناسب‌تر است.

۲. اختلاط حداقلی با مردان بیگانه و تناسب با ویژگی حیا

اگرچه در روایات ذکرشده، سفارشی در این مورد دیده نشد؛ اما با توجه به عمومات ادله مستفاد از آیات و روایات شغل انتخاب‌شده باید از اختلاط به دور باشد (مانند اشتغال در منزل). اگر بنا بر ضرورت، زن در محیط‌هایی مشغول به کار شد که مردان بیگانه نیز در آنجا بودند، باید شرایط به‌گونه‌ای فراهم شود که مانع اختلاط و از بین رفتن حیای زن شود. این کار در درجه اول باید توسط خود زن رعایت شود؛ همان‌گونه که دختران حضرت شعیب برای آب‌دادن به گوسفندان منتظر رفتن مردان بودند؛ همچنین در صورت اضطرار به حضور در محیط‌های مردانه، بهتر است دو یا چند زن همراه یکدیگر باشند.

۳. تناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی زنان

همان‌طورکه در مشاغل دیده شد، کمتر از بیست درصد از مشاغل، دارای سختی کار بودند؛ با وجود اینکه ایرادی ندارد با توجه به شرایط، بانوان در مشاغل سخت و خشن مشغول شوند؛ لذا مطلوب است حرفه ایشان متناسب با ویژگی روحی و جسمی زنان باشد و لطافت بانوان را حفظ کند؛ چراکه این لطافت برای تربیت فرزند و شئون همسراری لازم می‌باشد.

۴. اشتغال در شغل‌های مختص زنان

بهتر است در شغل‌های مربوط به زنان، زنان وارد شوند. همان‌طورکه در بالا ذکر شد، در شغل‌هایی مانند آرایشگری یا فروش لوازم آرایشی که مربوط به خود زنان است، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زنان را تشویق به انجام آن شغل می‌کرده است. البته باز در این‌گونه شغل‌ها نیز باید مصلحت خانواده در نظر گرفته شود.

۵. محدود نکردن بانوان در شغل‌های به ظاهر مردانه

برخلاف آنچه بعضاً تبلیغ می‌شود، در صدر اسلام تمایز زیادی بین شغل‌های مردانه و زنانه وجود نداشته است؛ به بیان دیگر شغل‌های مختص مردان چندان متنوع نبوده و زنان در بسیاری از مشاغل همپای مردان کار می‌کرده‌اند؛ البته این به معنای برابری تعداد اشتغال آنان نیست؛ لذا اگر زنی علاقه به کار فنی یا مانند آن (همچون دباغی در روایات مذکور) داشته باشد تا زمانی که حدود شرعی و مصلحت اقتضا داشته باشد، نمی‌توان از کار وی جلوگیری کرد.

۶. در نظر گرفتن مصالح جامعه

برخی شغل‌ها به دلیل ماهیت خود شغل، صرفاً توسط زنان قابل انجام است؛ از جمله رضاعت و مامایی. در این حالت شکی نیست که مصلحت جامعه نیز ایجاب می‌کند که تنها زنان بدان اشتغال داشته باشند؛ همچنین جامعه و نیازهای آن به اشتغال زنان نیاز دارد و بدون در نظر گرفتن زنان و توانایی و استعداد ایشان نمی‌تواند به سعادت واقعی و پیشرفت همه‌جانبه دست پیدا کند.

۷. به رسمیت شناختن حق زنان در انتخاب شغل و کسب درآمد متناسب با

استعداد و توانایی‌های خود

رفتن زن به خارج از منزل به‌خودی‌خود مفسده‌ای ندارد، اگر بانوان تمامی شرایط را رعایت کنند و فضای جامعه نیز به‌گونه‌ای باشد که پذیرای خانم‌ها باشد ایشان می‌توانند در جامعه حضور یابند. البته خروج بانوان از منزل برای مصالح خویش نباید با حقوق همسر و فرزندان در تعارض قرار گیرد؛ همچنین جامعه نیز باید این حضور بانوان را بپذیرد و با فرهنگ‌سازی زمینه مساعد را برای حضور ایشان فراهم کند. کسب درآمد بانوان در دین اسلام به رسمیت شناخته شده و مخالفت با آن مخالفت با دستور صریح شرع می‌باشد.

توصیه‌های سیاستی اشتغال زنان مبتنی بر تجربه تاریخی

بر اساس الگوی اشتغال زنان و با مطالعه‌ای در انواع ممکن اشتغال برای زنان در زمان حاضر می‌توان برخی از توصیه‌های سیاستی اشتغال زنان را بیان نمود؛ اگرچه استقصای تمام آنها نیازمند مطالعه مستقلی از تجربیات موفق جهانی و تطبیق آن با وضعیت ویژه کشور است.

۱. فراهم کردن زمینه اشتغال زنان در کارهای نیمه‌وقت یا پاره‌وقت و دورکاری

در خصوص مشاغل زنان یا مواردی که حضور بانوان در آنها الزامی می‌باشد، لزومی ندارد برای زنان شغل تمام‌وقت ایجاد کنیم و چه بسا با ایجاد مشاغلی که خود زنان کارفرمای خود هستند و اختیار زمانی دارند به دیگر وظایف و نقش‌های خود نیز بتوانند رسیدگی کنند؛ همچنین در غیر آن، استفاده از الگوی اشتغال نیمه‌وقت (پاره‌وقت) نیز امکان‌پذیر است. با توجه به پیامدهای اشتغال تمام‌وقت برای زنان متأهل مانند تعارض نقش‌ها، استرس مضاعف، سست شدن روابط عاطفی در خانواده و... کار نیمه‌وقت تا حدی می‌تواند از این عوارض ناخواسته بکاهد. به کمک دورکاری هم، زن در محیط خانه خود قرار می‌گیرد و نیازهای همسر و فرزندان خود را به راحتی می‌تواند برآورده سازد و همچنین زمان‌های خالی او پوشش داده شود. با این روش هم نیمی از نیروهای فعال جامعه دچار رخوت نمی‌شوند و هم استحکام بنیان خانواده خدشه‌دار نمی‌شود. البته نباید زنان را محدود در این مشاغل نمود؛ چراکه دورکاری برای همه مشاغل امکان‌پذیر نمی‌باشد و تنها بخشی از مسائل شغلی زنان با دورکاری پاسخ داده می‌شود. عمدتاً این مشاغل برای بانوانی مناسب است که دنبال کسب درآمد هستند و محدودیت برای خروج از منزل دارند. با توجه به یافته‌های پژوهش، این سیاست به‌طور خاص مبتنی بر مدیریت حداکثری وقت، اختلاط حداقلی و حفظ حیا و متناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی بانوان می‌باشد.

۲. توسعه آموزش حرفه و مهارت‌های مناسب به بانوان

با توجه به پیشرفت تکنولوژی و در دسترس بودن اکثر وسایل منزل مانند جاروبرقی، ماشین لباسشویی و...؛ که به راحت‌تر شدن امور منزل و صرف وقت کمتری توسط زنان نیاز دارد، لازم است مهارتی به زنان توسط نظام آموزشی یا خانواده آموزش داده شود که ایشان بتوانند در وقت‌های خالی خود هم مشغول به کار باشند و هم اینکه در اقتصاد خانواده مفید واقع شوند. آموزش حرفه به بانوان نباید در حرفه‌های به‌ظاهر زنانه مانند خیاطی، آشپزی و... محدود شود؛ این آموزش‌ها باید بر اساس علاقه، استعداد و توانایی بانوان و نیاز جامعه ساماندهی شود. همان‌طور که در مشاغل صدر اسلام ذکر گردید، بعضی مشاغل نیاز به تعلیم دارند؛ مانند آرایشگری، خرازی، صنایع دستی و... که می‌توان نتیجه گرفت لازم است این مهارت‌ها به بانوان آموزش داده شود که ایشان بتوانند با توجه به علایق و کارایی حرفه مورد نظر مشغول به کار شوند. این سیاست به‌طور مشخص متناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی، اشتغال در شغل‌های مختص بانوان و در نظر گرفتن مصالح جامعه می‌باشد.

۳. حمایت از زنان در بخش دولتی، توسط دولت

با توجه به مصالح جامعه و نقش سازنده زنان، لازم است تسهیلاتی اعم از تقلیل ساعات کار، مرخصی با حقوق (زایمان)، مزایای بازنشستگی با سنوات کمتر خدمت، امنیت شغلی، برخورداری از تأمین اجتماعی در مواقع بیکاری، پیری یا ناتوانی و... در راستای به رسمیت‌شناختن حق اشتغال بانوان و حق کسب درآمد ایشان، در نظر گرفته شود. از سوی دیگر در مشاغل روستایی از قبیل کشاورزی و دامداری و صنایع دستی که نقش مهمی در اقتصاد کشور دارند، زنان مشارکت عمده‌ای دارند و بایستی حمایت‌های لازم از این مشاغل و زنان شاغل در این حوزه انجام شود.

۴. هدفمند کردن تسهیلات اشتغال بانوان

با توجه به افزایش حضور زنان در بازار کار لازم است بخشی از تسهیلات مالی تخصیص‌یافته به بخش خصوصی با هدف حمایت از افزایش استانداردهای اسلامی بازار

کار زنان مانند ایجاد محیط‌های زنانه با هدف کاهش اختلاط و تناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی ایشان و به رسمیت شناختن حضور زنان در جامعه و پرداخت قانونی حقوق ایشان از جمله بیمه کار و بازنشستگی تخصیص داده شود؛ به عنوان مثال به کارفرمایانی که به ایجاد محیط‌های ویژه زنان شاغل پرداخته یا مهارت سطح بالا به بانوان آموزش می‌دهند، تسهیلات بیشتری تعلق گیرد.

۵. حمایت از مشاغل خانگی

مشاغلی وجود دارند که می‌توانند در محیط منزل توسط زنان انجام پذیرند؛ از جمله پخت شیرینی، غذای خانگی و... متأسفانه در سال‌های اخیر به جای توسعه این‌گونه مشاغل که به حضور زنان در منزل کمک می‌کند، با اقسام استانداردهای قانونی مانند استاندارد محل، مالیات، بیمه بازنشستگی و... هزینه این اشتغالات افزایش یافته است. این مشاغل عمدتاً برای بانوانی مناسب است که علاقه به کسب درآمد دارند؛ ولی امکان خروج از منزل را ندارند و یا علاقه‌مند به فعالیتی برای پرکردن اوقات فراغت خود در منزل هستند. برای تحقق این امر لازم است تمهیداتی برای زنان خانه‌دار پیش‌بینی شود. بانوان با فعالیت در این مشاغل علاوه بر مدیریت حداکثری زمان و تناسب با ویژگی جسمی و روحی خویش، از اختلاط با نامحرم جلوگیری کرده و در شغل‌های مختص بانوان حضور فعال خواهند داشت؛ همچنین برخی از بانوان نیاز به درآمد فعلی ندارند؛ ولی دغدغه زندگی آینده و دوران بازنشستگی و پیری را دارند؛ لذا اینان به شغل و به خصوص بیمه به عنوان تأمین‌کننده برای زندگی آینده می‌نگرند؛ لذا لازم است برای این‌گونه بانوان نیز تمهیداتی از جمله بیمه زنان خانه‌دار در نظر گرفته شود.

۶. تأسیس مشاغل، بنگاه‌ها و محیط‌های شغلی زنانه

در صورت اشتراک مساعی زنان با یکدیگر و تأسیس بنگاه‌هایی که سهامداران و شاغلان آن کاملاً زن باشند، زنان علاوه بر اشتغال، از اختلاط با مردان نیز دور مانده و امنیت زنان بهتر حفظ می‌شود. ایجاد محیط‌های شغلی زنانه مانند کارگاه‌ها، پاساژها، فروشگاه‌های بزرگ که هم فروشنده و هم مشتریان زن باشند، امنیت فردی، خانوادگی و اجتماعی زنان را بهتر

حفظ می‌کند. این سیاست با کاهش اختلاط و ویژگی‌های جسمی و روحی بانوان تناسب بیشتری دارد و طبق مصلحت جامعه نیز می‌باشد.

۷. توسعه شغل‌های مختص به زنان و ایجاد محدودیت برای مردان در آن شغل‌ها

در شغل‌هایی همچون خیاطی، فروش لباس عروس و... که مشتری آنها عمدتاً زنان هستند، بهتر است خود زنان عهده‌دار آن باشند؛ لذا دولت اسلامی باید علاوه بر ایجاد محدودیت‌هایی برای مردان برای اشتغال در این مشاغل همچون شرط سنی، تأهل و غیره، برای زنان نیز امتیازاتی همچون تخفیف مالیاتی و مانند آن برای اشتغال قائل شوند. این امر با عدم اختلاط، تناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی، اشتغال در شغل‌های مختص بانوان و مصلحت جامعه تناسب مطلوبی دارد.

جدول ۲. جمع‌بندی توصیه‌های سیاستی اشتغال بانوان مبتنی بر ویژگی‌های الگوی مطلوب

ردیف	توصیه سیاستی	ویژگی‌های حائز از الگوی مطلوب
۱	فراهم کردن زمینه اشتغال زنان در کارهای نیمه‌وقت یا پاره‌وقت و دورکاری	مدیریت حداکثری وقت، عدم اختلاط، تناسب با ویژگی جسمی و روحی
۲	توسعه آموزش حرفه و مهارت‌های مناسب به بانوان	تناسب با ویژگی جسمی و روحی، اشتغال در شغل‌های مختص بانوان، در نظر گرفتن مصلحت جامعه
۳	حمایت از زنان در بخش دولتی، توسط دولت	در نظر گرفتن مصلحت جامعه، به رسمیت شناختن حق شغل و کسب درآمد بانوان
۴	هدفمند کردن تسهیلات اشتغال بانوان	عدم اختلاط، تناسب با ویژگی جسمی و روحی، اشتغال در شغل‌های مختص بانوان، در نظر گرفتن مصلحت جامعه
۵	حمایت از مشاغل خانگی	مدیریت حداکثری وقت، عدم اختلاط، تناسب با ویژگی جسمی و روحی، اشتغال در شغل‌های مختص بانوان، در نظر گرفتن مصلحت جامعه، به رسمیت شناختن حق شغل و کسب درآمد بانوان
۶	تأسیس مشاغل، بنگاه‌ها و محیط‌های شغلی زنانه	عدم اختلاط، تناسب با ویژگی جسمی و روحی، در نظر گرفتن مصلحت جامعه
۷	توسعه شغل‌های مختص به زنان و ایجاد محدودیت برای مردان در آن شغل‌ها	عدم اختلاط، تناسب با ویژگی جسمی و روحی، تناسب با ویژگی جسمی و روحی، در نظر گرفتن مصلحت جامعه

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر با توجه به آنچه در بخش تجربه تاریخی اشتغال زنان گذشت، مشاهده می‌شود برخلاف تلقی رایج، اشتغال زنان دارای تنوع زیادی بوده است؛ از اشتغال در منزل مانند خیاطی تا شغل‌های بیرون از خانه مانند دوره‌گردی؛ بر این اساس می‌توان مشاغل را از حیث تنوع به مشاغل مختص زنان، مشاغل مختص مردان و مشاغل مشترک بین زن و مرد تقسیم‌بندی کرد؛ از شغل مختص زنان مانند آرایشگری و مامایی تا شغل‌های به‌ظاهر مردانه مانند دباغی پوست و باغداری. بر این اساس می‌توان گفت اسلام نه تنها با اشتغال زنان مخالف نیست؛ بلکه حتی برای تنوع شغلی نیز محدودیتی قائل نمی‌شود. شغل‌های مردانه صرفاً به معنای شغل‌های مختص مردان هست؛ همچنان‌که شغل‌های زنانه به معنای شغل‌های مختص زنان می‌باشد. تنها استثنا را باید مردانه‌بودن محیط خارج از خانه یعنی کوچه‌ها و خیابان‌ها دانست که موجب می‌شود زنان ملزم به رعایت الگویی در اشتغال برای خود شوند برای اینکه از آسیب به خود، خانواده و جامعه دوری کنند. هر الگویی با توجه به شرایط محیطی، زمانی و مکانی متفاوت است و ویژگی‌های منحصر به خود را دارد. با توجه به تجربه تاریخی صدر اسلام ویژگی‌های الگوی اشتغال زنان به شرح ذیل استخراج شد: مدیریت حداکثری وقت بانوان بر شغل و حرفه خویش، عدم اختلاط با مردان بیگانه و تناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی زنان، محدودنکردن بانوان در شغل‌های به‌ظاهر مردانه، در نظرگرفتن مصالح جامعه و به‌رسمیت‌شناختن حق اشتغال و حق کسب درآمد بانوان و اشتغال در شغل‌های مختص زنان.

طبق تحلیل‌های به‌دست‌آمده، برخی از توصیه‌های سیاستی اشتغال زنان بدین قرار است: فراهم‌کردن زمینه اشتغال زنان در کارهای نیمه‌وقت، پاره‌وقت یا دورکاری، توسعه آموزش بانوان، حمایت از زنان در بخش دولتی، هدفمندکردن تسهیلات اشتغال بانوان، حمایت از مشاغل خانگی و پیش‌بینی تمهیداتی برای زنان خانه‌دار، ایجاد محیط‌های شغلی زنانه و توسعه شغل‌های مختص بانوان و محدودکردن مردان در آن مشاغل.

به‌طورکلی می‌توان گفت دلایل رغبت بانوان به اشتغال متفاوت است و سیاست‌های شغلی باید با نیازهای آنان تنظیم شوند؛ به‌گونه‌ای که مصالح فرد، جامعه و خانواده به بهترین نحو

ممکن تأمین شود؛ مثلاً زنی که صرفاً دغدغه معیشت دارد، باید تا جای ممکن بتواند با اشتغال خانگی به نیاز خود پاسخ دهد؛ درعین حال چنین سیاستی برای زنی که به دنبال حضور اجتماعی است، مناسب نیست. برای وی باید سیاستی تدوین شود که وی را تا حد ممکن از اختلاط بازدارد؛ بنابراین یک سیاست بهینه باید به گونه‌ای باشد که برای افراد با ترجیحات شغلی مختلف، سیاست مناسبی را تدوین کند؛ به گونه‌ای که یک تناسب یک‌به‌یک بین ترجیح شغلی فرد و سیاست مذکور با هدف حداقل کردن آسیب اشتغال زنان برای فرد، خانواده و جامعه شود. تنوع سیاستی موجب بازشدن دست زنان برای انتخاب سیاست مناسب با ترجیحات شغلی و وضعیت خاص خود می‌شود.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم.

۱. الاعلمی، محمدحسن؛ تراجم اعلام النساء؛ بیروت: مؤسسه الاعلمی، ۱۴۰۷ق.
۲. ابراهیمی، طیبه؛ «سیاست‌های کلی اشتغال زنان در نظام حقوقی حاکم بر جمهوری اسلامی و مقایسه آن با اسناد بین‌المللی»، فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده؛ س ۸، ش ۲۵، ۱۳۹۲.
۳. باردن، لورنس؛ تحلیل محتوا؛ ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی؛ تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵.
۴. ابن الاثیر، عزالدین ابوالحسن علی بن ابی‌الکرم؛ اسد الغایة فی معرفة الصحابه؛ مصر: جمعیة المعارف المصریة، ۱۲۸۵ق.
۵. ابن حجر العسقلانی الشافعی، ابوالفضل شهاب‌الدین احمد بن علی؛ فتح الباری فی شرح صحیح البخاری؛ بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق.
۶. ابن حیان؛ طبقات المحدثین باصبهان والواردین علیه؛ تحقیق عبدالغفور البلوشی؛ بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۱۲ق.
۷. ابن سعد، محمد؛ طبقات الکبری - فتاوی للمراة المسلمة؛ بیروت: دارالفرقان للنشر و التوزیع، ۱۴۱۷ق.

۸. ابن هشام، عبدالملک؛ السیره النبویه؛ تحقیق مصطفی السقا، ابراهیم البیاری و عبدالحفیظ شلبی؛ الطبعة الجدیة الاولى، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ق.
۹. البخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل؛ الجامعة الصحیح (المسمى صحیح البخاری)؛ شرح محب الدین الخطیب؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق.
۱۰. بهادر، سید محمد صدیق حسن خان؛ حسن الاسوة بما ثبت الله و رسول فی النسوة؛ هند: دارالرائد العربی، ۱۳۰۱ق.
۱۱. البیهقی، احمد بن الحسین بن علی بن موسی؛ سنن البیهقی الکبری؛ تحقیق محمد عبدالقادر عطا؛ مکه: مکتبه دار الباز، ۱۴۱۴ق.
۱۲. جعفرپور، جمشید؛ «بررسی فقهی و حقوقی اشتغال بانوان»، فصلنامه علمی پژوهشی حقوق و علوم سیاسی؛ ش ۲، ۱۳۸۶.
۱۳. الحر العاملی، محمد بن الحسن؛ تفصیل وسائل الشریعة الی تحصیل مسائل الشریعة؛ بیروت: مؤسسه آل بیت لاحیاء التراث، ۱۴۱۳ق.
۱۴. خلیل جمعه، احمد؛ نساء من التاریخ؛ دمشق و بیروت: الیمامه للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۸ق.
۱۵. دانش، اسماعیل؛ «آثار تربیتی و روان شناختی کار»، فصلنامه علمی پژوهشی بلاغ؛ ش ۳۳، ۱۳۸۹.
۱۶. الذهب کحاله، عمر رضا؛ اعلام نساء؛ بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۹۸۲م.
۱۷. الذهبی، شمس الدین ابو عبدالله محمد بن احمد؛ سیر اعلام النبلاء؛ بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق.
۱۸. رضایی، مجید؛ «اصول حاکم بر کار اقتصادی زنان از دید اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ س ۷، ش ۲۵، ۱۳۸۶.
۱۹. شاهدی، سامره؛ «جایگاه شغلی زن در خانواده و اجتماع از دیدگاه قرآن»، فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه؛ س ۱، ش ۴، ۱۳۸۹.
۲۰. شیخ مفید، محمد بن محمد؛ احکام النساء؛ قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۲۱. صدیق سروسستانی، رحمت الله؛ «کاربرد تحلیل محتوا در علوم اجتماعی»، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی؛ ش ۸، ۱۳۷۵.

۲۲. صدوق، محمد بن علی بن بابویه؛ من لا یحضره الفقیه؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۸ق.
۲۳. الطباطبائی، سید محمد حسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ ج ۴، تهران: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۹۱ق.
۲۴. الطوسی، محمد بن الحسن؛ تهذیب الاحکام؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ق.
۲۵. الطبرانی، ابوالقاسم سلیمان بن احمد؛ المعجم الکبیر؛ تحقیق حمدی بن عبدالمجیر السلفی؛ بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.
۲۶. طیفور، احمد بن ابی طاهر؛ بلاغات النساء؛ قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۶ق.
۲۷. العید الخانی، ساجده و محمد جواد بحرینی؛ «جایگاه اشتغال زن در اسلام»، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده؛ س ۲، ش ۵، ۱۳۹۴.
۲۸. عزتی، مرتضی؛ روش تحقیق در علوم اجتماعی؛ تهران: مؤسسه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۶.
۲۹. کرمی، محمد تقی و فیروزه کرمی؛ «بررسی تعارض نقش های خانوادگی و اجتماعی بانوان و ارائه الگوی مناسب برای زندگی خانوادگی زنان شاغل»، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده؛ س ۱۶، ش ۶۴، ۱۳۹۳.
۳۰. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الفروع من الکافی؛ تصحیح علی اکبر الغفاری؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵.
۳۱. کوفی، محمد بن سلیمان؛ مناقب امیر المؤمنین؛ قم: مجمع احیاء الثقافه الاسلامیه، ۱۴۱۲ق.
۳۲. گیدنز، آنتونی؛ جامعه شناسی؛ ترجمه منوچهر صبوری؛ تهران: نشر نی، ۱۳۷۶.
۳۳. المجلسی، محمد باقر؛ بحار الانوار؛ بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴ق.
۳۴. مدرسی، منصور؛ فرهنگ توصیفی واژگان برنامه ریزی و توسعه؛ تهران: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۵.
۳۵. مطهری، مرتضی؛ مجله پیام زن؛ قم: انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، ۱۳۷۱.
۳۶. _____؛ نظام حقوق زن در اسلام؛ قم: صدرا، ۱۳۷۴.
۳۷. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران؛ تفسیر نمونه؛ تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶.

۳۸. النوری الطبرسی، حسین‌بن‌محمدتقی؛ مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ بیروت: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۷ق.
۳۹. یوسفی، احمدعلی؛ «سیاست‌های راهبردی در اشتغال زنان از دید آموزه‌های اسلامی»، فصلنامه اقتصاد اسلامی؛ س ۱۰، ش ۳۹، ۱۳۸۹.

